

DUPUIS Jacques, *Il cristianesimo e le religioni. Dallo scontro all'incontro*, Queriniana, Brescia 2001, s. 495.

Od kilkunastu lat toczą się dyskusje nad zagadnieniem dialogu Kościoła katolickiego z innymi tradycjami religijnymi. Literatura specjalistyczna dotycząca powyższego zagadnienia narasta z każdym rokiem, oferując różnorodne sposoby analizowania zagadnienia. Niestety, nie zawsze wnioski wyprowadzone z dyskusji zgodne są z teologiczną wizją dialogu religijnego zapoczątkowanego przez Deklarację Soboru Watykańskiego II *Nostra aetate*. Pośród wielu sporów o to, jaki status teologiczny przyznać religiom niechrześcijańskim w obrębie zbawczej inicjatywy Boga dla świata, zauważa się zgodność wśród teologów przynajmniej co do jednej kwestii: analiza relacji Kościoła z religiami niechrześcijańskimi, przynaglana przez coraz bardziej widoczne i narastające we współczesnych demokracjach zjawisko pluralizmu religijnego, jest kwestią ogromnej wagi dla życia Kościoła, m.in. dlatego że dotyczy ona zarazem jego tożsamości, jak i sposobu kształtowania aktywności pastoralnej.

W kontekście debaty teologicznej na temat relacji Kościoła z innymi religiami nie sposób nie zauważyć stanowiska wypracowanego przez J. Dupuis, emerytowanego profesora Wydziału teologicznego Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie. Jego publikacje, cenione na całym świecie za swoją rzeczowość i naukową wnikliwość, budzą poważne pytania i kontrowersje. Jest to owoc niezaprzeczalnej oryginalności w myśleniu belgijskiego teologa i jego odwagi w proponowaniu rozwiązania wielopłaszczyznowych problemów dialogu między religiami. Do takich spornych pozycji należy z pewnością monografia *Gesù Cristo incontro alle religioni* (Jezus Chrystus spotkanie w religiach), wydana w 1989 roku. Prawie dziesięć lat później, w 1997 roku, ukazała się druga i główna publikacja Autora z zakresu tej samej problematyki: *Verso una teologia cristiana del pluralismo religioso* (W kierunku chrześcijańskiej teologii pluralizmu religijnego). Wywołała ona prawdziwe „trzęsienie ziemi” wśród teologów, prowokując nawet interwencję Kongregacji do spraw doktryny wiary¹.

Recenzowana praca pozostaje integralnie związana z teologiczną wizją innych religii zaproponowaną w kontrowersyjnym dziele z 1997 roku. Fakt ten nie oznacza jednak, że jest ona prostym powtórzeniem lub streszczeniem zagadnień z poprzedniej publikacji. Wiele rozdziałów jest całkowicie nowych, nietrudno zauważyć też znaczące różnice w układzie materiału. Inny też jest cel opracowania

¹ Dokument wyjaśniający Kongregacji został opublikowany w *Regno – documenti* 5 (2001) s. 143-145.

prezentowanej książki. Analiza zawiłych problemów i wejście w bardzo szczegółowe, akademickie rozróżnienia, zrozumiałe jedynie dla specjalistów zajmujących się relacjami Kościoła z innymi tradycjami religijnymi, nie stanowią głównego przedmiotu poszukiwań Teologa. Autorowi zależało raczej na wyodrębnieniu oraz pokazaniu faktów, głównych teorii i typowych zjawisk, dokonaniu ich ogólnej charakterystyki, opracowaniu koncepcji odnowy współczesnej teologii religii i wyprowadzeniu z konstrukcji teoretycznej praktycznych, pastoralnych wniosków dla potrzeb szerokiej rzeszy czytelników.

Precyzyjnie sformułowany cel książki zmusza zatem Autora do intelektualnej pielgrzymki w celu znalezienia odpowiedzi na pytania nurtujące Kościół i chrześcijan trzeciego tysiąclecia: Dlaczego jestem chrześcijaninem? Jaką wartość ma dla człowieka przynależność do określonej tradycji religijnej, czy fakt ten jest jedynie dziełem przypadku czy raczej należy interpretować go jako dar Opatrzności Boga? Jakie powinno być nasze postępowanie wobec wyznawców innych religii? Jaka powinna być teologiczna interpretacja zjawiska pluralizmu religijnego? Z pewnością w toku przeprowadzonego rozumowania, zawartego w dziesięciu rozdziałach, uważny czytelnik znajdzie wyczerpującą i dobrze uargumentowaną odpowiedź na powyższe kwestie. Bogata i różnorodna treść książki nie pozwala na szczególnie przedstawić wszystkich poruszonych w niej zagadnień, dlatego zasygnalizujemy jedynie najważniejsze.

Prezentowaną książkę, po dedykacji, otwiera przedmowa autorstwa L. Sartoriego (s. 7-13), w której podkreślona została szczególnie funkcja wychowawcza dzieła w formowaniu nowej, zdrowej duchowości, mentalności i kultury zaufania oraz potrzeba promowania przyjacielskiego dialogu między religiami.

We wstępie (s. 15-43) Dupuis zwraca uwagę na dwie istotne sprawy: 1) W relacjach między religiami należy przejść, jak sugeruje podtytuł omawianej publikacji: *Dallo scontro all'incontro*, z postawy walki, intelektualnego nastroszenia do przyjacielskiego otwarcia i dialogu. Potrzeba również pogłębionej analizy historii wzajemnych relacji partnerów dialogu jak i oczyszczenie języka teologicznego z uproszczonych interpretacji tekstów Pisma św. 2) W dobie pluralizmu religijnego klasyczne uprawianie teologii przy pomocy metody dedukcyjnej wydaje się niewystarczające. W tym kontekście bardzo trafna jest propozycja wykorzystania w refleksji teologicznej metody indukcyjnej, która jako punkt wyjścia dla poszukiwań traktuje historyczny kontekst Kościoła żyjącego wiarą, interpretowany w świetle przekazu ewangelicznego. Dzięki użytej metodzie współczesna teologia religii staje się, w kontekście pluralizmu religijnego, nowym sposobem uprawiania teologii rozumianej jako refleksja nad dialogiem i refleksja w nieustannym dialogu.

W rozdziale pierwszym zatytułowanym *Gesù, la chiesa apostolica e le religioni* (Jezus, kościół apostołowski i religie) (s. 45-95), Autor wykazuje, w dwóch paragrafach, że zarówno w działalności Jezusa jak i w teologii rodzącego się Kościoła apostołowskiego nie brakuje świadectw pozytywnej oceny życia religijnego poszczególnych wiernych i pogan jak i wyraźnych śladów przyjaznej oceny innych tradycji religijnych. Fakt powyższy nie oznacza jednak negacji lub konieczności reinter-

pretacji obrazu Jezusa jako jedyne Pośrednika. Należy też zgodzić się ze stwierdzeniem, że dla właściwego zrozumienia sensu jedyności pośrednictwa Jezusa należy interpretować je w całości przekazu biblijnego i z uwzględnieniem kontekstu historycznego. W przekonaniu Autora, efektem tak przeprowadzonego rozumowania nie może być z pewnością uznanie zasadności teologii ekskluzywizmu zbawienia, która sprowadza się do aksjomatu *Extra ecclesiam nulla salus*, lecz przekonanie o możliwości osiągnięcia zbawienia także przez wiernych, należących do innych tradycji religijnych, bez wyraźnego wyznania ich wiary w Jezusa.

Rozdział drugi pt. *Al crocevia del concilio Vaticano II* (Na rozdrożu Soboru Watykańskiego II) (s. 96-148) został podzielony na trzy paragrafy, w których Autor prezentuje kolejno: nauczanie katolickiej teologii na temat innych religii promowane przed Soborem Watykańskim II, wypowiedzi soborowe i ich teologiczne interpretacje oraz charakteryzuje doktrynę Magisterium posoborowego Pawła VI i Jana Pawła II. Dupuis odnotowuje, iż generalnie katolicka teologia przedsoborowa stała się obszarem sporu między obrońcami teorii ekskluzywizmu religijnego przyznającego wartość zbawczą jedynie Kościołowi (J. Daniélou, H. De Lubac) i zwolennikami teologii inkluzywizmu, którzy podkreślają określoną wartość zbawczą także religii niechrześcijańskich (K. Rahner, R. Panikkar). Nauczanie Soboru Watykańskiego II zdaje się przyznawać rację tym ostatnim, chociaż nie bez dużej ostrożności, która daje wrażenie pewnej dwuznaczności wypowiedzi soborowych w omawianej kwestii. Według Teologa pozytywnym aspektem wypowiedzi Kościoła, szczególnie nauczania Jana Pawła II oraz dokumentu Papieskiej Rady do Spraw Dialogu Międzyreligijnego i Kongregacji Ewangelizacji Narodów zatytułowanym: *Dialog i przepowiadanie: refleksje i wskazówki nad dialogiem międzyreligijnym i przepowiadaniem Jezusa Chrystusa*, jest roztropność, która przejawia się w prezentowaniu pewnej otwartości na inne religie, bez doktrynalnego rozstrzygnięcia kontrowersyjnych kwestii.

W kolejnym rozdziale, podzielonym na trzy paragrafy, podjęto temat: *Il cristianesimo e le religioni nella teologia recente* (Chrześcijaństwo i religie we współczesnej teologii) (s. 149-188). Autor przedstawił cały wachlarz opinii we współczesnej myśli teologicznej dotyczącej materii. Zdaniem Dupuis, budowanie określonych teologii religii polega na tzw. zmianie paradygmatu, czyli zwróceniu w konstrukcjach teoretycznych szczególnej uwagi na określoną rzeczywistość teologiczną. Do głównych propozycji zaliczyć należy przesunięcie uwagi z eklezjocentryzmu na chrystocentryzm, z chrystocentryzmu na teocentryzm, z modelu, który w centrum refleksji umieszcza Królestwo Boże na model skupiony przede wszystkim na zbawieniu i wyzwoleniu człowieka. Nie bez znaczenia jest także propozycja teologów przynależących do myśli Wschodu, którzy proponują zwrócenie uwagi na wielość tradycji religijnych i ich różnice. Autor opowiada się za modelem inkluzywizmu pluralistycznego, który zachowuje w centrum uniwersalność zbawczej misji Jezusa interpretowanego w świetle jedyne, ale posiadającego wiele form, zbawczego projektu Boga dla całej ludzkości. Chrystologia trynitarna i pneumatologiczna, to właściwy, według teologa, paradygmat pozwalający na zbudowanie teologii religii adekwatnie odpowiadającej na wyzwania pluralizmu religijnego.

W rozdziałach od IV do VIII, Dupuis, w sposób logiczny i precyzyjny, podaje podstawy teologiczne odnowionej, chrześcijańskiej teologii religii i pluralizmu religijnego. Każdy ze wspomnianych rozdziałów podzielony został na dwa paragrafy. Pierwszą kwestią, poruszoną w rozdziale IV: *Il Dio dell'alleanza e le religioni* (Bóg przymierza i religie) (s. 189-220) jest problem zakresu historii zbawienia, która jest w swej istocie historią ogarniającą początek wszystkich stworzeń od Boga przez Słowo w Duchu i historią ich powrotu do Boga przez Słowo w Duchu. W takiej perspektywie powinny być interpretowane wszystkie przymierza Boga z ludzkością, które rzeczywiście znajdują swoją pełnię w przymierzu zawartym w Jezusie, ale nie zostają przez to wydarzenie unieważnione. W rezultacie, zarówno przymierze z Mojżeszem i Narodem Wybranym jak i to zawarte z Noem i narodami reprezentującymi inne tradycje religijne, zachowują ważność i wartość zbawczą dla swoich wyznawców. Autor precyzuje jednak, że z chrześcijańskiego punktu widzenia, aby uniknąć dualizmu niszczącego jedność boskiej wizji zbawienia ludzkości, należy mówić o jedynym przymierzu łaski jakie Bóg zawarł z człowiekiem. W przymierzu tym dostrzega się, zarówno różnorodne drogi, którymi Bóg dociera ze zbawieniem do człowieka w historii i w świecie, jak i różne stopnie partycypacji określonych religii w dziejach zbawienia.

Rozdział V zatytułowany: „*Molte volte e in diversi modi*” (Wielokrotnie i na różne sposoby) (s. 221-263), rozdział VI, który nosi tytuł: *Il Verbo di Dio, Gesù Cristo e le religioni del mondo* (Słowo Boga, Jezus Chrystus i religie w świecie) (s. 264-306) oraz rozdział VII pt. *L'unico Mediatore e le mediazioni partecipate* (Jedyny Pośrednik i pośrednictwa partycypujące) (s. 307-362), stanowią integralną całość i są próbą teologicznego uzasadnienia chrystologii trynitarniej i pneumatologicznej. W trzech wymienionych rozdziałach pracy pragnie się podkreślić wyjątkową, centralną i nieporównywalną rolę objawienia się Boga w Jezusie Chrystusie. Życie, a w szczególności misterium śmierci i zmartwychwstania Jezusa, Boga-człowieka, posiada charakter wyjątkowy, jedyny i uniwersalny. Fakt człowieczeństwa Jezusa nie oznacza jednak, że wydarzenie-Jezusa wyczerpuje zbawczą władzę Słowa Boga, że jest jedyną możliwą i realną formą jego zbawczej misji. Słowo Boga bowiem, jako takie, okazuje swą zbawczą moc również poza swym człowieczeństwem, pozostając z nim jednak w nieustannej i ścisłej łączności. Owa różnorodność form realizacji misterium zbawienia w Jezusie Chrystusie oznacza, że dociera ono do ludzi na różne sposoby, poprzez różne stopnie pośrednictwa, które objawiają się jako zróżnicowane stopnie sakramentalnego uobecniania się misterium zbawienia. Kościół stanowi pełną, chociaż nie jedyną, formę owego uobecniania się zbawienia. W innych tradycjach religijnych spotykamy się również z jednakowo prawdziwym uobecnianiem się tej samej łaski zbawienia, mimo że to urzeczywistnianie się ma charakter niekompletny.

W rozdziale VIII zatytułowanym *Il Regno di Dio e le religioni* (Królestwo Boże i religie) (s. 362-402), Autor podkreśla, że Królestwo Boże często bywa utożsamiane z Kościołem. Kościół pozostając sakramentem Królestwa Bożego, nie posiada na nie monopolu. Inne tradycje religijne przynależą i jednocześnie budują rzeczywistość Królestwa Bożego między swymi wyznawcami i w całym świecie,

pozostając w ciągłym ukierunkowaniu (ordinatur) na rzeczywistość Kościoła. Konieczność Kościoła jako sakramentu Królestwa Bożego nie może być też utożsamiana z uniwersalną misją zbawczą Jezusa w historii i w świecie. Kościół realizuje swą misję zbawienia w relacji do innych religii raczej jako uniwersalną misję świadectwa, służby i przepowiadania Królestwa Bożego, niż jako uniwersalne pośrednictwo łaski zbawienia, która działa także tam gdzie nie jest obecny Kościół. W tym sensie zasada *Extra mundum nulla salus* zdaje się lepiej odpowiadać współczesnej teologii pluralizmu religijnego niż kontrowersyjny aksjomat *Extra ecclesiam nulla salus*.

Po podbudowie doktrynalnej odnowionej teologii innych tradycji religijnych zaprezentowanej w poprzednich rozdziałach, Teolog przechodzi do rozważań o charakterze pastoralnym. Problematyce związanej z dialogiem religijnym zostaje poświęcony rozdział IX pracy pt. *Il dialogo interreligioso in una societa pluralista* (Dialog międzyreligijny w społeczeństwie pluralistycznym) (s. 403-434). Cennym przyczynkiem dla kształtu dialogu jest wyszczególnienie jego pięciu teologicznych podstaw. Należą do nich: wspólne początki i jednakowe przeznaczenie ludzkości, uniwersalna misja zbawcza Chrystusa, żywa obecność Ducha Świętego we wszystkich tradycjach religijnych, przynależenie wszystkich tradycji religijnych do Królestwa Bożego i jego współtworzenie oraz interpretowanie religii jako darów Boga dla ludzkości.

Z omawianej publikacji dowiadujemy się, że wskazane podstawy dialogu stanowią zarazem teologiczne uzasadnienie wspólnej modlitwy wyznawców różnych religii. Problematyka ta jest przedmiotem pastoralnej refleksji ostatniego rozdziału książki: *La preghiera interreligiosa*, (Modlitwa międzyreligijna) (s. 435-463), podzielonego, podobnie jak rozdział poprzedni, na dwa paragrafy. Badania belgijskiego teologa wykazują bezspornie, że w dobie pluralizmu religijnego nie powinno się unikać spotkań chrześcijan i wyznawców innych religii na wspólnej modlitwie. Możliwość ta jest owocem działalności Ducha Świętego, który działa w sposób tajemniczy we wszystkich religiach. Należy jednak uznać konieczność pewnego zróżnicowania form spotkań modlitewnych, podyktowanego tym wszystkim, co składa się na tożsamość danej tradycji religijnej. Dla chrześcijan sytuacja powyższa przekłada się na podwójnego rodzaju zadanie: konieczność pogłębionej refleksji teologicznej nad wartością, jaką chrześcijanie mogą przypisać określonym elementom innych tradycji w świetle własnej wiary oraz akceptacja i szacunek wzajemnych różnic.

Całość rozważań omawianej pracy zamykają: zakończenie o charakterze analitycznym (s. 465-477), Post scriptum (s. 479-486), w którym Dupuis potwierdza zgodność swych rozważań z Deklaracją *Dominus Iesus* i *Notyfikacją* do książki z 1997 roku, indeks nazwisk teologów cytowanych w publikacji (s. 487-490) oraz spis treści (s. 491-495).

Zważywszy na złożoność problemu pluralizmu religijnego i na bezsporną kompetencję Autora w delikatnej kwestii relacji Kościoła z innymi religiami, nie trzeba chyba nikogo przekonywać o szczególnej roli publikacji, która, umiejętnie

selekcjonując obfity materiał teologiczny, przedstawia bardzo adekwatny, aktualny i obiektywny obraz poszukiwań teologicznych w interesującej nas materii. Praca ta nie ogranicza się jedynie do prostej syntezy hipotez teologicznych. O wartości książki rozstrzyga nie tyle nakreślony stan dyskusji dotyczących pluralizmu religijnego, lecz udana, jak się wydaje, próba pozytywnej i wyważonej interpretacji zjawiska w świetle Objawienia Bożego i doktryny Kościoła katolickiego.

Stwierdzeniem o zasadniczym znaczeniu dla całości opracowania jest następujący wniosek: we współczesnej teologii religii należy raczej mówić o pluralizmie religijnym *de iure* niż o pluralizmie *de facto*, rozumianym jako zwykły fenomen wielości religii w otaczającym nas świecie. Pluralizm religijny w pierwszym znaczeniu jawiłby się jako rzeczywistość pozytywna, wpisująca się w historię zbawienia ludzkości i ukazująca bogactwo oraz różnorodność objawiania się Boga człowiekowi. Inne religie zatem stanowią drogi, na których Bóg poszukuje człowieka.

W teologicznym modelu chrystologii trynitarnej i pneumatologicznej, Dupuis słusznie docenia wartości pozytywne i zbawcze innych religii dla swoich wiernych, ale nie kosztem, jak chcieliby zwolennicy koncepcji skrajnie pluralistycznych, usunięcia z centrum teologicznej refleksji objawienia się Boga w wydarzeniu-Jezusa jako momentu szczytowego i centralnego całej historii zbawienia. Trzeba się również zgodzić ze stwierdzeniem, iż przymierze zawarte w Jezusie nie odwołuje, lecz potwierdza to wszystko co Bóg dokonał przed Jezusem i ze względu na Niego.

Z pastoralnego punktu widzenia należy podkreślić także doniosłość powyższych rozstrzygnięć teoretycznych dla wzajemnego zbliżenia się różnych tradycji religijnych. Teologicznie umotywowany dialog i wspólna modlitwa stanowią dwie możliwe formy ubogacającej wymiany wartości zbawczych, których pełnia objawiła się w Kościele przez osobę Jezusa Chrystusa, ale obecna jest także w innych religiach, w postaci ziaren prawdy i łaski.

Na pozytywną ocenę całości publikacji składają się również takie elementy jak logika wykładu, precyzja użytych terminów, komunikatywny język. Trzeba jednak stwierdzić, iż czytelnik, który nie dysponuje ogólnymi wiadomościami z zakresu teologii, szczególnie teologii dogmatycznej, może mieć problemy ze zrozumieniem niektórych zagadnień. Uwaga ta dotyczy szczególnie rozważań przeprowadzonych w rozdziałach V-VII.

Struktura recenzowanej pracy nie wzbudza poważnych zastrzeżeń. Jedynie brak wykazu bibliografii i rozbieżność między tytułem rozdziału IX, zaproponowanym we wstępie i tym, który znajduje się w tekście i spisie treści, mogą być postrzegane za drobne usterki. Charakter pastoralny dzieła tłumaczy zredukowanie przypisów do koniecznego minimum. Czyni to tekst bardziej przystępnym, przejrzystym a przez to bardziej zachęcającym do lektury.

Bez wątpienia prezentowana praca stanowi ważny krok na drodze rozwiązania palącego problemu relacji między Kościołem i innymi tradycjami religijnymi i może stanowić cenną inspirację do dalszych poszukiwań i przemyśleń.

Ks. Remigiusz Stacherski